

Ольга Ровенчак

СІМЕЙНІ ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТОК ДО ПОЛЬЩІ ТА ГРЕЦІЇ

Радикальна проблематизація міграції відбулась у ХХ – поч. ХХІ ст. через втягування у неї дедалі більшої кількості держав і людей та набуття цими процесами глобального характеру. В українській соціології зацікавлення сучасними процесами міжнародної міграції¹ спостерігається з середини 1990-х рр. Проте ці дослідження мають досить фрагментарний характер і приділяють мало уваги таким аспектам міжнародної міграції, як, зокрема, проблеми змін в ідентичностях і практиках мігрантів. Що стосується досліджень ідентичностей міжнародних мігрантів у західній соціології, то більшість із них зосереджуються переважно на етнічних та гендерних ідентичностях, не розглядаючи інтегральних ідентичностей мігрантів загалом та сімейних ідентичностей зокрема. У цій роботі зосередимось на вивченні саме цього виду ідентичності та її змін в українських мігрантів у Польщі та Греції, встановлення наявності або відсутності відповідних ідентичностям практик на основі виробленої теоретичної основи та проведеного авторського емпіричного дослідження.

У широкому розумінні ми визначаємо **соціокультурну ідентичність** як *внутрішнє відчуття приналежності до соціокультурної спільноти певного виду, переважно визнане іншими представниками цієї спільноти, вкорінене у подібності до них та в одночасній відмінності від представників іншої соціокультурної спільноти такого ж чи іншого виду*. Ідентичність розглядаємо як таку, що впливає на поведінку людини (зі зміною в ідентичності відбуваються і певні зміни у поведінці); вона ж подекуди може бути і похідною від дій людини. Тобто ідентичність тісно пов'язана з соціальними практиками — втілюється в них або ж стає їхнім наслідком². **Соціокультурною ідентифікаційною практикою** вважаємо сукупність поведінкових актів, у яких знаходить прояв той чи інший різновид ідентичності-складової соціокультурної ідентичності.

Дослідження стосовно ідентичностей та практик українських мігрантів проводилось протягом 2008-2010 рр. у Польщі, Греції та Україні. Респондентів для дослідження підбирали за методом *снігової кулі*, для дослідження використано *цільову вибірку*. Для збору основної

частини інформації обрано метод *напівструктуроване інтерв'ю*, основними критеріями гомогенності вважаємо: стать, досвід перебування у Польщі чи Греції, що у часовому вимірі становить мінімум 1 рік, та трудова зайнятість в країні імміграції. Інформація, отримана у ході інтерв'ю опрацьована переважно методом *дискурс-аналізу*. Об'єктом дослідження виступають жінки-мігрантки із України у Польщі та Греції та жінки-мігрантки, що мають досвід проживання у Польщі та Греції і знаходяться в Україні³.

У внутрішньому вимірі **сімейна ідентичність** постає як результат ідентифікації зі зразками виконання певних сімейних ролей, як-от чоловіка/дружини, батька/матері, сина/дочки, брата/сестри. Ці зразки передаються як через виховання, так і через освіту, ЗМІ, рекламу, через культуру загалом, і, відповідно, не є однаковими для кожного суспільства. Зовнішнім же виміром сімейної ідентичності ми називаємо сімейну ідентичність, що є результатом ідентифікації з певною соціальною спільнотою, якою і є сім'я безвідносно до виконуваних сімейних ролей. З огляду на двовимірність сімейної ідентичності пріоритетними сферами її існування ми визначаємо особистісну і соціальну. Отже, **сімейну** ідентичність і базовані на ній практики розглядаємо як результат ідентифікації, по-перше, з певною спільнотою/сім'єю та, по-друге, із певною роллю, яку виконує людина в сім'ї. Єдиними практиками українських іммігрантів в Польщі/Греції, які підкріплюють відчуття приналежності до сім'ї, що проживає в іншій країні, є підтримка контакту із іншими представниками цієї сім'ї. Отже, незалежно від типу роботи, найпоширенішим засобом зв'язку є телефон, за допомогою якого респонденти зв'язуються із рідними від кількох разів на тиждень до кількох разів на день: *«По телефону дзвоним до хати, на тиждень 2-3 рази, ну як получается, можем і кожен день»* [ПУ; О., 37 р.]⁴, *«я все казала, я на то грошей не шкодую. Тому шо треба, де б ти не був – дзвони! Говори!, тому шо ти вертаєшся зовсім чужа.»* [ГУ; Н., 52 р.].

До 2000-х рр. ця ситуація виглядала трохи по-іншому. Поширеним був такий засіб зв'язку, як листування, а телефонні розмови не були такими частими: *«Листи зараз не пишу, раніше я писала тільки листи, цілий повісті писала, оповіді, а зараз телефоную і все.»* [ПП; Л., 61 р.], *«Не пишу, бо нема потреби. зараз мобільний зв'язок, а лист іде 9 днів. Можна написати СМС коротко і ясно і за 5 секунд маєш відповідь»* [ПУ; Л., 49 р.].

При цьому група респондентів, чії сім'ї частково або повністю проживають в Польщі, рідше спілкуються із родичами (приблизно один раз або кілька разів на тиждень), вважаючи, що це досить часто: *«Раз в тиждень в неділю зідзвонюємось... Часто дзвоню їм і розумію потрібність для своєї родини»* [ПУ; Ю., 46 р.]. В Греції ж навіть ті, чії сім'ї повністю проживають в країні імміграції, все ж спілкуються із іншими членами родини (найчастіше з батьками) частіше, ніж в Польщі: *«Ну два рази в тиждень, три. Я спілкуюся і з мамою і з сестрою»* [ГГ; М., 32 р.], *«По телефону, я дуже часто їм дзвоню, майже через день. ... Через Інтернет спілкується з двоюрідними моїми племінниками»* [ГГ; О., 37 р.]. Це підтверджує кращі перспективи їх інтеграції у польському суспільстві при частковій втраті контакту із українським суспільством через сімейні/родинні зв'язки.

Респонденти, що приїжджали до 2000-х рр., зазначають, що на початку імміграції рідше зв'язувались із домом, бо не мали можливості, а потім, у зв'язку із технічним прогресом, почали робити це значно частіше: *«в місяць може виговарюю 5-6 карточок по півтори години, а раніше ми не могли собі цього дозволити»* [ГГ; В., 45 р.], *«1999 рік, тоді 2000, тоді тільки були такі карти, що тільки з вулиці дзвонити, то по чергах стояли чекали поки хтось дзвонить»* [ГГ; Г., 47 р.], *«Від коли появилися вже так масово телефони. То есемесами це є, це природне явище»* [ПП; М., 52 р.]. Ті ж, хто починав міграцію після 2000-го р., зазначають, що на початках зв'язувались частіше, щоб подолати ностальгію, а потім менше: *«спочатку могла раз в тиждень телефонувати, інколи навіть два рази, коли було скучно за домом. Потім вже вливаєшся в роботу, то рідше телефонуєш, але все одно якось стараєшся підтримувати зв'язок з рідніми»* [ГУ; Ю., 25 р.].

Як в Польщі, так і в Греції частіше зв'язуються із сім'єю власне респонденти, а не навпаки, пояснюючи це вартістю розмов: *«звичайно, що не дзвонять ... тому що вони рахують, що я тут маю більше грошей, чим вони там»* [ГГ; Л., 57 р.], *«Я до них старалася більше дзвонити, щоб вони менше витрачали грошей»* [ПУ; М., 40 р.].

Крім того, в Польщі досить поширеним є явище СМС-переписки, очевидно, пов'язане із низькою вартістю цієї послуги мобільних операторів: *«ми на life, так, що ми з нею часто контактуємо»* [ПУ; А., 58 р.], *«Звідси вони рідше телефонують ... Ну СМС-ки пишуть звичайно частіше»* [ПУ; М., 39 р.]. Натомість респонденти із досвідом

роботи в **Греції** зазначають, що користуються власне можливістю розмовляти по телефону, оскільки це для них досить дешево. Незважаючи на технічний прогрес, такий засіб зв'язку як інтернет залишається поза увагою близько 90 % українських іммігрантів у Польщі/Греції: *«Ні, справа в тому, що я і не знаю комп'ютера і в мене нема тут такої можливості»* [ГГ; Г., 47 р.].

Безпосередні фізичні контакти між мігрантами та членами їх сімей, які не проживають в країні імміграції, відбуваються під час візитів. При цьому іммігранти в **Греції**, перебуваючи в цій країні легально, відвідують рідних в Україні у середньому один раз на рік-два, а візит триває приблизно місяць: *«практично раз в рік ми мали відпустку, оплачувану, нормально, тому що там все офіційно було і раз в рік я приїжджала до Львова, до чоловіка, місяць відбула тут, і знову летіла туди»* [ГУ; Т., 58 р.]. Рідні відвідують українських іммігрантів в Греції вкрай рідко, оскільки досить легкою є організація таких відвідин тільки для тих, чиї сім'ї проживають в Греції, а чоловік грек — у такому випадку легко зробити виклик: *«Я надаю перевагу, щоб приїхали з України сюди до мене. Зараз, ось тільки недавно поїхав брат мій звідси, зараз зроблю виклик мамі своїй щоб приїхала»* [ГГ; Л., 45 р.]. Для інших іммігрантів такі відвідування є проблематичними в силу різних причин: 1) небажання господарів зробити виклик: *«В мене не було таких робіт, щоб я змогла оформляти візу, щоб я змогла попросити привести їх мені. Ніхто не пропонував»* [ГГ; І., 44 р.]; 2) брак грошей: *«Ні ні, ніхто [не приїжджав]. Там було дуже тяжко і треба було грошей»* [ГУ; Д., 48 р.]; 3) проблеми з отриманням грецької візи: *«Не, не приїжджали, так як візу не можливо відкрити, на Грецію то дуже важка справа»* [ГГ; Д., 55 р.]. Якщо родичі і приїжджають до Греції, то це переважно візити з метою заробити гроші у рамках ланцюгової сімейної міграції: *«Чоловік приїжджав. Він був десь рік часу. Працював»* [ГГ; Г., 37 р.], *«Приїхав спочатку син, я йому зробила виклик, він працював два місяці тільки витримав і поїхав до Львова. Потім невістка приїхала на роботу, чотири місяці витримала і поїхала»* [ГУ; Н., 65 р.].

В **Польщі** ситуація інша. По-перше, самі респонденти значно частіше відвідують Україну: *«відвідую їх ... Ну, залежить, чотири рази в року, чотири рази, шість раз в року»* [ПП; Л., 26 р.], *«Ну можу бути три місяці в Польщі, три місяці на Україні. Знов три місяці в Польщі, три на Україні»* [ПУ; О., 37 р.]. По-друге, члени сім'ї досить часто

відвідують українських іммігрантів у Польщі через безвізовий / лояльний візовий режим та порівняно невелику відстань. Це переважно стосується респондентів, які працюють ехо і мають можливість надати тимчасове місце проживання своїм рідним, які їх навідують: *«дочка так може два рази на рік приїжджає. Син як був на студіях то приїжджав дуже часто. ... що місяць, півтора, два. Дуже часто, так»* [ПП; О., 52 р.], *«чоловік був там. Приїхав, поїхав. А донька приїжджала на канікули зимові, на канікули літні, осінню як були канікули»* [ПУ; М., 40 р.], *«Звичайно, приїжджали. Раз в рік. Приїжджала сестра, мама, племінники»* [ПУ; О., 59 р.]. Як бачимо, в цьому випадку фізичний контакт є набагато частішим через самі умови міграції.

Контакти із рідними мають наступний зміст — дають відчуття виконання певних сімейних ролей, з яким вони себе ідентифікують в межах внутрішньої сімейної ідентичності. Респонденти відзначають, що найчастіше під час міграції виконують свої ролі матері, дружини, сестри, дочки за допомогою технічних засобів зв'язку. Таке спілкування в основному включає поради для рідних та обговорення актуальних проблем в сім'ї: *«нічого не можу зробити такого, щоби мені бути частиною [сім'ї], крім телефонної розмови»* [ГГ; Л., 58 р.], *«я стільки років тут, стільки років відчуваю [мамою], тому, що діти мої завжди щось роблять, завжди мене питаються, може так, і радяться»* [ГГ; Л., 56 р.], *«з дітьми кажу коли поговорили, а коли поплакали коли по-різному»* [ГУ; Ф., 67 р.], *«Спілкуюся із своєю сестрою і з братом, дуже часто ... я відчуваю що я сестра, випитую, стараюся щоби допомогти їм якимось і словом, ну порадити щось як сестра»* [ГГ; М., 32 р.], *«Мені здається, що мені бракує мами і тата, але я вже звикла. ... завжди залишається почуття, що я є дочкою, що є ще хтось там, хто тебе чекає і думає про тебе»* [ГГ; О., 37 р.], *«от мозги вставляю, шоб він [брат] був добрий, нормальний, так як нормальна сестра. ... дбаю, звоню за маму переживаю і сварюся і опікую її, купляю їй ліки»* [ПП; І., 55 р.], *«саме гірше, то є проблеми зі сином, бо я до нього найбільше дзвоню і найбільше з ним ся контактую, але по телефону то ще не є такий розговор, як би я могла його бачити. Розумієте, то є всьо по телефону, я сказала, а він своє робить»* [ПП; М., 39 р.].

Іншим видом контактів є фінансовий, котрий вкупі із попереднім видом компенсує фактичну присутність члена сім'ї вдома: *«Що тут*

можна робити? Гроші заробляти, відсилати. Хочеться щось таке купити дитині і краще відіслати, буває і лікарства не раз купую, думаю, тут кращі» [ГГ; Г., 47 р.], «висилала дітям гроші, щоби мали за що купити хліба і я відчувала, що я їм роблю велику допомогу, то що я би не змогла зробити тут ... я себе відчувала тоді мамою, коли я змогла допомогти дитині, щоби дитина могла з'їсти якусь фрукту» [ГУ; А., 56 р.], «Доброю дружиною для чоловіка, ну і доброю матір'ю для дітей, стараюся їм допомогти заробляти гроші» [ПУ; Н., 43 р.], «Я вже не їду робити, щоб було мені добре, а щоб було добре моїй дитині, моїй сім'ї і хочеться якогось добробуту, щоб дитина ні в чому не мала ущербу ніякого, ні в чому не нуждалася... все для неї» [ПУ; ., 27р.], «Я їй [сестрі], як їй треба, висилаю гроші, питаю її: «Може тобі чимось допомогти? Я все ж таки твоя сестра. Я заробила, а тобі треба. Може ти хочеш дуже собі таке купити, але не маєш грошей? Я тобі дам. Купи собі.»» [ГГ; О., 55 р.].

Також досить поширеним в Греції є підміна своєї сім'ї тою/тими, де працюють іммігранти, і це дає їм відчуття певної сімейної ролі: «А мене і хазяйка називає сестрою» [ГГ; Р., 69 р.], «я працюю тут з дітьми, тому що мені було дуже важко, що я лишила її [дочку] там. І в мене ні одної роботи не було на якій я би щось друге робила б. Тільки з дітьми» [ГГ; Н., 30 р.], «я мала маленьку дитину, бавила, доглядала за дитиною. То в мене не було, я була як і мама» [ГУ; Д., 48 р.], «опіка за старими людьми то вона дає таке, що ви себе почуваете мамою, а хтось безсилий, мусиш їм допомагати. ... там себе всім почуваети, і як мама, і як донька, бо вони, як діти прив'язуються до нас» [ГУ; М., 57 р.].

Існує також кілька інших видів практик, що базуються на сімейній ідентичності. Це молитва за рідних: «Я зараз ходжу до церкви і ставлю свічки, бо мої і мама і тато зараз на тому світі обоє, і два брати, то я ставлю свічки» [ПП; Л., 61 р.], «як мама, я просто за них постійно молилася і це було [наголошує] настільки результативно ...» [ГУ; Н., 64 р.], «Я молилася, щоби там всьо добре було, щоби здорова була, та і взагалі... Молилась тільки» [ПП; І., 42 р.]. Крім того, респонденти відзначають існування певного емоційного зв'язку із членами сімей в Україні: «в кожній хвили, ну, як, мамою, я є мама день і ніч.ми є далеко, але наші думки є на Україні, о то є саме найгірше» [ГГ; Л., 57 р.], «я себе завжди тут відчуваю винною, тому що замало ми зустрічаємося з батьками. Я замало зустрічаюся, я весь час

відчуваю в цьому свою провину» [ПП; М., 52 р.], «Я думаю про своїх рідних. ... розумію потрібність для своєї родини» [ПУ; Ю., 46 р.], «я думкою зв'язана з своєю сім'єю. Я є тут, а думка моя там, я з ними емоційно, ну як ше сказати зв'язана насправді як я щось роблю, а думкою завжди як мої діти...» [ПП; О., 52 р.], «дочка мені була ... в 2-3 класі, написала мені вірш: «Я знаю ти десь є і я тебе чекаю.»» [ГГ; В., 45 р.].

Безпосередній фізичний контакт є постійно можливим тільки тоді, коли члени сім'ї проживають в Польщі/Греції: *«дивлюся, щоб поїли, щоб вчасно лягли спати, щоб помити в школу пішли. ... А як дружина то змушена приділяти увагу чоловікові. Коли він приходить з роботи, запитати, як в нього справи, чи добре себе почуває, чи їсти підігріти, дати переодягнутися» [ГГ; О., 37 р.], «Я є мамою. То я виконую свої обов'язки. Доглядаю дітей я. Я піклуюся за них. ... Маю тут племінника другої сестри, яка вже померла. ... Він разом зі мною живе. Бо я відчувала, що я мала сестру. То моя сестра то її син» [ГГ; М., 44 р.]. В іншому випадку тільки під час відвідувань: *«Весь час дзвоню до них, розмовляю з ними, може, які подарунки роблю. За границею тут я не можу нічого більше зробити ... А коли приїжджаю, то я вже весь час з ними є» [ГГ; Г., 46 р.].**

Як бачимо, під час перебування в **Україні** види практик, пов'язаних із сімейною ідентичністю, є одними (переважно фізичний контакт / проживання разом). У **Польщі** такі «замінні» практики існують поряд із «традиційними» і не витісняють їх. Відсутність такого чіткого розподілу «традиційних» та «замінних» практик пов'язана із характером самої міграції до Польщі, а саме з тим, що респонденти досить часто відвідують Україну і намагаються компенсувати свою відсутність під час перебування в Україні, зокрема, інтенсифікацією традиційних практик: *«Як приїжджаю додому то роблю то спілкуюся з дитиною тоді то так, а так я телефонічно» [ПП; З., 36 р.].* Ця група респондентів, навіть перебуваючи в Польщі, говорить про свої «сімейні» практики так, ніби вони перебувають в Україні. Тоді як довготривала відсутність (у **Греції**) змушує респондентів використовувати нові для себе практики, що базуються на сімейній ідентичності, не сподіваючись компенсувати свою відсутність у досить короткий час перебування в Україні. До того ж, більшість іммігрантів у Греції вже на початку свого перебування змінюють свої практики, оскільки, як правило, саме тоді перебувають безвизно у чужій країні

протягом тривалого часу. Більшість українських іммігрантів у Польщі в силу безвізового режиму, навпаки, починали свою міграцію із можливості часто відвідувати Україну і не потребували значних змін своїх «сімейних» практик. Отже, сімейна ідентичність в переважній більшості випадків залишається однозначною і сталою, а практики, які на ній базуються, видозмінюються, особливо в українських іммігрантів у Греції.

Варто зазначити, що найбільш сталими складовими внутрішньої сімейної ідентичності залишаються ідентифікація із роллю матері та дочки і відповідні практики. У той час як послаблюється ідентифікація із роллю дружини у тих, в кого чоловіки проживають в Україні, і часто така складова сімейної ідентичності, на відміну від практик в Україні, не підкріплюється ніякими практиками в країні імміграції: «Ну, як я себе тут можу почувати дружиною? В мене чоловік і сім'я на Україні. Нічого не роблю. Я собі є Олександра і маю сім'ю на Україні. Та й все» [ГГ; О., 55 р.], «То трудно навіть сказати щоб відчувти себе дружиною то навіть єдине що можна поговорити і в чомусь навіть заспокоїти чоловіка що я його дружина біше нічо» [ГУ; Ф., 67 р.], «тільки спілкування було по телефону, хоча я розуміла що йому як чоловікові, мені як і жінці потрібен чоловік» [ГУ; О., 41 р.]. Також ідентифікація із роллю сестри є досить слабкою, оскільки тут йдеться переважно про контакт із представниками іншої сім'ї, а не своєї власної (нуклеарної чи розширеної). Отже, ієрархія ролей українських іммігрантів у Польщі/Греції у структурі внутрішньої сімейної ідентичності виглядає наступним чином: матір – дочка – дружина – сестра. У кожному конкретному випадку може бути відсутня певна ланка через склад сім'ї. Також певні ротації присутні у тих респондентів, чий сім'ї частково чи повністю проживають в країні імміграції, і залежать вони від того, хто саме із членів сім'ї має безпосередній фізичний контакт із респондентом під час міграції.

Отже, традиційні та нові практики цього виду базуються переважно на наявності ідентичності, а сама ідентичність є досить сталою/однозначною. Сталість сімейної ідентичності також ілюструється її позиціонуванням у структурі інтегральної соціокультурної ідентичності мігранта, а саме: переважна більшість респондентів незалежно від типу роботи і навіть місця проживання сім'ї розміщує цей вид ідентичності у «ядрі» своєї інтегральної соціокультурної ідентичності.

¹**Міжнародна міграція** за своїм змістом — це перш за все *перетин адміністративного кордону, добровільний чи примусовий просторовий рух осіб чи груп осіб від місця (країни) виїзду до місця (країни) в'їзду за наявності або відсутності законних підстав, на певний період часу або назавжди, що може вести за собою зміну постійного місця проживання. Сучасна міжнародна міграція* — це також соціокультурний за суттю процес, що передбачає зміни у соціальній, культурній та особистісній сферах життєдіяльності як самих мігрантів та їхніх спільнот, так і суспільств еміграції та імміграції і окремих осіб (чи груп осіб), що в них проживають.

²Див. детальніше Ровенчак О., Володько В Проблеми трансформації ідентичностей у контексті міжнародної міграції // *Studia methodologica*. — 2009. — Вип. 26. — С. 31-45.

³Респондентами у дослідженні стали тільки жінки, оскільки найбільш цікаві для порівняльного аналізу є типи робіт (а відповідно, і групи мігрантів), притаманні саме жінкам. Перший з них — це тип *meso* (від гр. μέσος — всередині) — жінка проживає з господарями і працює в їхньому домі; другий тип *exo* (від гр. έξω — ззовні) — жінка проживає окремо від роботодавців та ходить на роботу. А також третій (поширений серед респондентів із досвідом проживання в Польщі) тип робіт «*плантації*», що передбачає проживання іммігрантів групами досить ізольовано від решти суспільства та виконання ними одного виду робіт.

⁴Ця стаття містить посилання на тексти деяких із 120 інтерв'ю, які, в залежності від країни міграції та країни де проводилося опитування, мають наступні умовні позначення: ПП (опитування проводилося в Польщі); ПУ (опитування проводилося в Україні, респондентка має досвід проживання в Польщі); ГГ (опитування проводилося в Греції); ГУ (опитування проводилося в Україні, респондентка має досвід проживання в Греції). Букви після крапки з комою означають перші літери імен/псевдонімів респондентів, а цифри — вік.